

Прахарэнка Л.В., Ключева М.М. (Мазыр, Беларусь)

ТЫПЫ МЕТАФАР У РАМАНЕ А. ПУШКІНА “ЯЎГЕНІЙ АНЕГІН”

У тэксце рамана “Яўгеній Анегін” метафары ўжываюцца вельмі шырока, што звязана з асаблівасцямі творчай манеры паэта. Вядома, што метафарычныя вобразы могуць узнікаць па розных мадэлях. Але ўсе яны так ці інакш могуць быць класіфікаваны. Так, у мове рамана “Яўгеній Анегін” уся разнастайнасць метафар можа быць прадстаўлена ў выглядзе пэўнай сістэмы, у якую аб’ядноўваюцца спосабы пераносу значэння. Калі прааналізаваць усю сукупнасць метафарычных зваротаў, то мы можам вызначыць некалькі асноўных відаў метафар А. Пушкіна.

Метафары, якія заснаваны на пераносе назвы аднаго прадмета на другі на аснове пэўнага падабенства (знешняга, функцыянальнага і г. д.). Гэта так званыя “метафары ў чыстым выглядзе”. Яны ўжываюцца паэтам для стварэння вобразнага апісання, характарыстыкі з’явы або персанажа:

*Там вывел колкий Шаховской
Своих комедий шумный рой* [1, с. 14].

Пад словазлучэннем “шумный рой” падразумяваецца вялікая колькасць п’ес, якія карысталіся поспехам, сталі знакамітымі. Перанос значэння ў гэтым выпадку адбываецца па дзвюх асноўных прыметах: 1) шум; 2) рой – ‘стая летаючых насякомых’ [2, с. 672]. А. Пушкін праз супастаўленне вялікай колькасці п’ес і рою насякомых стварае яркае, вобразнае апісанне з’явы – тэатральнага жыцця Санкт-Пецярбурга.

*Я не желал с таким мученьем
Лобзать уста молодых Армид,
Иль розы пламенных ланит* [1, с. 20].

Словазлучэнне “розы пламенных ланит” з’яўляецца метафарай, дзе аўтар выкарыстоўвае назву кветкі – *роза*: ‘кустарниковое растение сем. розоцветных с красивыми крупными душистыми цветками и со стеблем, обычно покрытым шипами, а также сам такой цветок’ [2, с. 671]. Метафарычнасць словазлучэння ўзнікае за кошт супастаўлення двух аб’ектаў – твараў маладых жанчын і пялёсткаў кветкі. Супастаўленне можа адбывацца па некалькіх прыметах: чырвоны колер твару і ружы (першы звычайна асацыіруецца са здароўем), далікатнасць скуры і пялёсткаў і інш. Аўтар не выключае з тэксту прамую назву аб’екта – “ланит”, але ключавым словам у метафарычным словазлучэнні становіцца абазначэнне кветкі. Метафарызаваная назва аб’екта “адцясненая” прамую назву на другі план, адводзячы ёй другасную, паясняючую ролю. Можна сказаць, што захаванне тлумачальнага слова ў падобных метафарах з’яўляецца характэрнай рысай мовы рамана ў вершах “Яўгеній Анегін”:

*Перед Онегиным собрался
Займодавец жадный полк* [1, с. 26].

Для стварэння ўражання вялікай колькасці аўтар ужывае ў метафарычным значэнні слова з ваеннай тэрміналогіі *полк* – ‘воинская часть, обычно входящая в состав дивизии или бригады’ [2, с. 544]. Пры гэтым метафарычнае словазлучэнне мае тую ж структуру, што і ў прыведзеных вышэй прыкладах:

Метафарычная намінацыя + прамая намінацыя + азначэнне.

Прыклады названай схемы сустракаем і ў наступных крыніцах: 1, с. 7, 14, 19, 20, 24, 29, 35, 52, 54, 74, 86, 89, 104, 111 і інш.

Элементы гэтай схемы могуць мяняцца месцамі, але тры асноўныя кампаненты ў метафарах такога тыпу звычайна захоўваюцца. Гэта з’яўляецца яскравай асаблівасцю пушкінскай метафорыкі, калі да

бязвобразнай назвы дабаўляецца метафара, якая дае дадатковую вобразную характарыстыку аб'екта.

Метафарычныя словазлучэнні ў мове рамана ў вершах “Яўгеній Анегін” могуць мець і двухчленную будову:

*Того змея воспоминаний,
Того раскаянье грызет* [1, с. 24].

Да слова *воспоминания*, якое мае прамое значэнне, аўтар дабаўляе метафарычнае *змея* – ‘пресмыкаюццаеся с длинным извивающимся телом, часто с ядовитыми железами пасти’ [2, с. 226]. Змея як назва ядавітай істоты ў кантэксте становіцца метафарычным абазначэннем успамінаў, якія прыносяць душэўныя пакуты. Але пры гэтым аўтар не ўжывае дадатковае азначэнне, што дазваляе прадставіць гэту разнавіднасць метафар у наступным выглядзе:

Метафарычная намінацыя + прамая намінацыя.

Прыклады падобнага ўжывання прадстаўлены і ў наступных тэкстах: *привез учености плоды 33; огнем неожиданных эпиграмм 35; охоты узы брака несть 36; поэт в жару своих суждений 37; плоды наук, добро и зло 37; течение сельского досуга 41; звезд исчезает хоровод 42; ты пьешь волшебный яд желаний 54, искра нежности 155; когда гремел мазурки гром 100; и слез ручей 133; как вихорь жизни молодой 161; мои успехи в вихре света 161; забвенье жизни в бурях света 163* і інш.

У некаторых метафарычных зваротах наадварот – “выпадае” не азначэнне, а прамая намінацыя:

*Хотел писать – но труд упорный
Ему был тошен; ничего
Не вышло из пера его,
И не попал он в цех задорный
Людей, о коих не сужу,
Затем, что к ним принадлежу* [1, с. 23].

Словазлучэнне *цех задорный* у кантэксте абазначае ўсіх творчых людзей, літаратараў разам узятых. Само слова *цех* запазычана аўтарам з прамысловай тэрміналогіі – ‘отделение завода, фабрики, занятое какой-нибудь частью производственного процесса’, ‘в Западной Европе в эпоху феодализма: сословная организация ремесленников одной профессии’ [с. 863]. Параўноўваючы сукупнасць пісьменнікаў і паэтаў з цэхам, паэт падкрэслівае дзве асноўныя асаблівасці гэтай групы людзей: а) адносная закрытасць гэтай сацыяльнай групы; б) цяжкасць працы літаратараў. Пры гэтым прамая намінацыя не ўводзіцца ў метафарычнае словазлучэнне, інфармацыю, неабходную для разумення значэння і вобразнасці гэтай метафары, чытач атрымлівае з кантэксту. Структуру падобнай метафары можна адлюстраваць схемай:

Метафарычная намінацыя + азначэнне.

Прыклады ўжывання метафар названай структуры ёсць у наступных крыніцах: 5, с. 19, 20, 24, 34, 38, 57, 71, 75, 83, 131, 132 і інш.

Такім чынам, мы можам зрабіць вывад, што метафары, заснаваныя на пераносе назвы, у мове рамана “Яўгеній Анегін” можна падзяліць на тры асноўныя разнавіднасці:

1) метафарычныя словазлучэнні, у структуры якіх прысутнічае метафарычная намінацыя, прамая намінацыя аб’екта і дадатковае азначэнне;

2) метафарычныя словазлучэнні, у структуры якіх прысутнічае метафарычная намінацыя і прамая намінацыя аб’екта;

3) метафарычныя словазлучэнні, у структуры якіх прысутнічае метафарычная намінацыя і дадатковае азначэнне.

У рамане ў вершах “Яўгеній Анегін” часта ўжываецца такая разнавіднасць метафары, як *увасабленне* – “перанос рыс жывых істот на нежывыя” [с. 38]. Часцей за ўсё аўтар надзяляе нежывы прадмет або з’яву (аб’ект метафары) рысамі, уласцівымі чалавеку:

Хандра ждала яго на страже,

И бегала за ним она,

Как тень, как верная жена [1, с. 27].

Паэт надзяляе *хандру* як псіхалагічны стан (“мрачное, тоскливое настроение, томительная скука” [2, с. 848]) рысамі жывой істоты: *ждала его на страже, бегала*. Падобныя дзеянні ў прамым значэнні гэтых слоў можа ўтвараць толькі чалавек. Сэнс метафары ўдакладняецца параўнаннем *как верная жена*.

Рысамі жывой істоты ў мове рамана “Яўгеній Анегін” могуць надзяляцца не толькі абстрактныя з’явы і паняцці, але і тыя, якія ўспрымаюцца органамі пачуццяў:

Проснулся утра шум приятный [1, с. 21].

Слова шум абазначае фізічную з’яву, якая ўспрымаецца органамі слыху: “звуки, слившиеся в нестройное, обычно громкое звучание” [с. 890]. Дзеяслоў *проснуться* ў сваім прамым значэнні характарызуе толькі дзеянні чалавека: “перестать спать, выйти из состояния сна” [2, с. 610]. Прамое значэнне гэтай метафары – “узнік ранішні шум”. Шляхам канкрэтызаванага прыпадабнення шуму ў напрамку да чалавека паэт дасягае большай вобразнасці.

Аб’ектам метафары такога тыпу ў мове рамана ў вершах “Яўгеній Анегін” часам становіцца і назва канкрэтнага прадмета, які, аднак, можа мець абстрактна-абагульненае значэнне:

Теперь от вас, мои друзья,

Вопрос нередко слышу я:

“О ком твоя вздыхает лира?”

*Кому, в толпе ревнивых дев,
Ты посвятил ее напев?*” [1, с. 28].

Слова *лира* ў рускай мове мае прамое значэнне ‘древнегреческий струнный щипковый музыкальный инструмент в форме овальной незамкнутой сверху рамы с плавно отогнутыми округлыми концами’ і пераноснае ‘такой инструмент как символ поэтического творчества’ [2, с. 321]. З кантэксту відавочна, што аўтар выкарыстоўвае другое значэнне гэтага слова пры захаванні сувязі з асноўным, у выніку чаго дзеяслоў *вздыхать* (‘делать вздохи’, ‘грустить, тосковать’ [2, с. 77]), ужыты адносна назвы музычнага інструмента, становіцца метафарай (увасабленнем).

Метафарычную вобразнасць у мове рамана “Яўгеній Анегін” могуць набываць таксама назвы абстрактных разумовых паняццяў:

*И устарела старина,
И старым бредит новизна* [1, с. 23].

Слова *новизна* адносіцца да паняццяў, звязаных не з пачуццямі, эмоцыямі і іншымі праяўленнямі псіхалагічнай дзейнасці, а з разумовай дзейнасцю чалавека: *новизна* – ‘нечто новое в чем-нибудь’ [2, с. 411]. У гэксце рамана гэта слова з’яўляецца дзейнікам, у ролі залежнага ад яго выказніка выступае дзеяслоў *бредит* – ‘говорить в бреду, а также говорит бессвязно во сне’, ‘неотвязно мечтать и говорит об одном и том же’ [2, с. 56]. Падобныя дзеясловы звычайна ўжываюцца толькі як абазначэнні дзеянняў, уласцівых чалавеку. Аўтар пераносіць на абстрактную з’яву чалавечыя рысы, у выніку чаго тая набывае пэўную персаніфіцыраванасць.

Такім чынам, увасабленне як разнавіднасць метафары ў мове рамана “Яўгеній Анегін” А. Пушкіна рэалізуецца шляхам ужывання дзеясловаў, якія абазначаюць дзеянні і стан чалавека, на назвы абстрактных з’яў, а таксама некаторых канкрэтных прадметаў.

Пры разглядзе вобразных сродкаў у мове дадзенага мастацкага твора ўзнікае праблема вызначэння статусу тропай, якія фармальна адносяцца да эпітэтаў, але маюць рысы метафары:

*Как взор его был быстр и нежен,
Стыдлив и дерзок, а порой
Блистал послушною слезой* [1, с. 12]!

*Опять кипит воображенье,
Опять ее прикосновенье
Зажгло в увявшем сердце кровь* [1, с. 20];

*И дедов верный капитал
Коварной двойке не вверял* [1, с. 38];

*При туманеной луне,
Восток ленивый почивает* [1, с. 42].

Вылучаныя намі мастацкія азначэнні фармальна з'яўляюцца эпітэтамі, але маюць выразнае метафарычнае значэнне, паколькі сэнсава не адпавядаюць тым словам, ад якіх з'яўляюцца граматычна залежнымі: *послушный* – ‘такой, который слушается, покорный’ [2, с. 558], *увядший* – ‘утративший свежесть, завядший’ [2, с. 812], *коварный* – ‘отличающийся коварством, склонный к нему’ [2, с. 274], *ленивый* – ‘любящий безделье, не желающий трудиться’ [2, с. 316].

Дзеепрыметнік *увядший* звычайна ўжываецца ў адносінах да раслін, кветак. У спалучэнні з назоўнікам *сердце* ён набывае пераноснае, вобразнае значэнне: сэрца, якое завяла – г. зн. не можа болей праяўляць пачуцці. Прыметнікі *послушный*, *увядший*, *коварный*, *ленивый*, як правіла, характарызуюць чалавека як асобу. Іх выкарыстанне ў якасці азначэнняў надае словазлучэнням метафарычнасць. Для параўнання можна супаставіць “стандартны” эпітэт *горькая* і аўтарскі *послушная* да слова *слеза*. Другі эпітэт адносна першага выступае як больш вобразны, арыгінальны, па-мастацку непаўторны. Па гэтай прычыне мы вылучаем падобныя індывідуальна-аўтарскія вобразныя азначэнні як троп, што займае прамежкавае становішча паміж метафарамамі і эпітэтамі, – *метафарычнае азначэнне*.

Такім чынам, метафарычныя сродкі вобразнасці ў рамане ў вершах “Яўгеній Анегін” А. Пушкіна можна класіфікаваць па наступных відах: 1) класічныя метафары, заснаваныя на пераносе назвы; 2) увасабленні, якія часцей за ўсё заснаваны на прыпісванні нежывому аб’екту дзеянняў жывога (часцей за ўсё чалавека); 3) метафарычныя азначэнні.

Літаратура

1. Пушкин, А. С. Полн. собр. соч.: в 10 т. / А. С. Пушкин. – Л.: Наука, 1977. – Т. 5: Евгений Онегин. Драматические произведения. – 528 с.
2. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: «Азъ», 1996. – 928 с.